

РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

У статті проаналізовано формування комунікативної компетентності дошкільника, а також основні форми спілкування та їх значимість для дитини дошкільного віку.

Ключові слова: дошкільник, комунікативна компетентність, спілкування, вихователь, форми спілкування, позаситуативно-пізнавальна форма спілкування, позаситуативно-особистісна форма спілкування.

Губа Н. А. Роль воспитателя в формировании коммуникативной компетентности дошкольника. В статье анализируется формирование коммуникативной компетентности дошкольника, рассматриваются основные формы общения и их значимость для ребёнка дошкольного возраста.

Ключевые слова: дошкольник, коммуникативная компетентность, общение, воспитатель, формы общения, внеситуативно-познавательная форма общения, внеситуативно-личностная форма общения.

Huba N. O. The Role of Teacher in the Formation of Communicative Competency of Preschooler. The article is devoted to analysis of forming communicative competence of preschool children, the main form of communication and their relevance to a child of preschool age.

Key words: preschooler, communicative competence, communication, educator, a form of communication, outside situational-cognitive form of communication, outside situational -personal form of communication.

Постановка наукової проблеми та її значення. Реалії сучасного життя актуалізують питання педагогічної психології в межах навчально-виховного процесу дітей дошкільного віку. Головним орієнтиром та критерієм успішності педагогічної роботи вважається міра набуття дитиною знань, умінь і навичок, які складають основу шкільного навчання. Водночас основною умовою неперервності навчального процесу є становлення особистості дитини, у процесі якого на перший план виходить її комунікативна компетентність.

У статті ми спробуємо теоретично обґрунтувати роль вихователя у формуванні комунікативної компетентності дошкільника. Основну увагу акцентуємо на конструкті ставлення до дитинства як самоцінного часу життя, у котрому народжується повноцінна й гармонійна особистість.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дошкільний вік – період інтенсивного

засвоєння дітьми найрізноманітнішої інформації. Згідно з концепцією Л. С. Виготського, розвиток дитини відбувається у формі засвоєння суспільно-історичного досвіду людства [2, 53]. О. М. Леонтьєв, характеризуючи процес психічного розвитку дитини, писав, що він “є результатом відтворення індивідуумом історично людських властивостей, здібностей і способів поведінки, що сформувалися” [1, 92].

Як уже зазначено, у самій основі психічного розвитку дітей закладено їхню специфічну відтворювальну діяльність, завдяки якій дитина засвоює історично фундаментальні потреби та здібності людей, що сформувалися, для входження в активне трудове й суспільне життя. Для такого засвоєння необхідне спілкування дитини з дорослими людьми, котрі вже певною мірою оволоділи культурою та здатні передати їй накопичений досвід, навчити її способів практичної й розумової діяльності, які виробило людство.

На різних етапах психічного розвитку дитина в співпраці з дорослими активно засвоює потребу в спілкуванні, оскільки саме воно є обов’язковою умовою існування людини та водночас одним з основних чинників і найважливіших джерел її психічного розвитку в онтогенезі. Спілкування – це “історично перша форма розвитку людської культури, – саме із засвоєння потреби в ньому індивід починає свій розвиток” [2, 76]. У спілкуванні відбуваються становлення й формування психіки дитини, її особистості, свідомості та самосвідомості. Адже “спілкування відіграє вирішальну роль не тільки в збагаченні змісту дитячої свідомості, у набутті дитиною нових знань і умінь; воно також детермінує структуру свідомості, визначає опосередковану будову вищих, специфічно людських психічних процесів” [2, 77]. Розвиток дитини в межах теорії культурно-історичного розвитку Л. С. Виготського трактується як процес привласнення дітьми суспільно-історичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями. Отримання цього досвіду можливе під час спілкування зі старшими. При цьому спілкування відіграє вирішальну роль не тільки в збагаченні змісту дитячої свідомості, а й зумовлює її структуру [2, 89].

Узагальнення впливу спілкування на психічний розвиток дитини можна звести до таких положень:

- спілкування прискорює хід розвитку дітей (поява й подальший розвиток і операціонально-технічних, і перцептивних навичок);
- спілкування дає змогу подолати несприятливу ситуацію;
- спілкування виправляє дефекти, які виникли в дітей у процесі неправильного виховання.

Цей вплив простежується в багатьох сферах психічного розвитку дитини. Цей вплив переважно здійснюється завдяки тому, що 1) для дітей молодшого віку дорослий є нескінченним джерелом різноманітних дій (сенсомоторних, слухових, тактильних й ін.); 2) у процесі збагачення досвіду дитини дорослий спочатку ознайомлює її із чимось, а потім ставить перед нею завдання оволодіти якоюсь новою навичкою; 3) дорослий закріплює зусилля дитини, підтримує та коректує їх; 4) дитина, контактуючи із дорослим, спостерігає за його діяльністю й отримує зразки для наслідування [4, 26].

М. І. Лисина виділяє декілька типів засобів спілкування, за допомогою яких діти взаємодіють із дорослими:

- експресивно-мімічні: виникають в онтогенезі першими (протягом перших двох місяців життя) та слугують одночасно і виявами емоційних станів дитини, і активними жестами, адресованими іншим; вони також виражають зміст спілкування, яке не може бути передане з необхідною точністю іншими засобами – увагою, інтересом тощо.
- наочно-дієві: виникають пізніше (до трьох років) і мають також знакову функцію, без якої неможливе взаєморозуміння між людьми; вони відрізняються від експресивно-мімічних значною довільністю;
- мовні операції: дають змогу вийти за межі приватної ситуації й налагодити ширшу взаємодію [3, 49].

Як відзначає М. І. Лисина, у перші сім років життя відбувається не тільки кількісне збагачення комунікацій дитини з іншими людьми, але й якісні перетворення діяльності спілкування, пов'язані зі зміною його змісту, засобів і результатів [6, 122]. Роботи вітчизняних (О. М. Леонтьєв, Ф. І. Фрадкіна, Р. Л. Розенгарт-Пупко, Н. М. Щелованов, Н. М. Аксаріна, Д. Б. Ельконін, Н. Л. Фігурин, М. П. Денисова, Р. Е. Жуковська й ін.) і зарубіжних (Мак-Карті, Х. Гевіртц, Р. Уошборн, І. Брекбілл та ін.) авторів містять матеріали з аналізу особливостей певних форм спілкування дитини з дорослими.

М. І. Лисина, зокрема, охарактеризувала ті якісно-специфічні форми, у яких здійснюється комунікативна діяльність дітей у ранньому й дошкільному дитинстві. На думку науковця, зміни окремих аспектів, які характеризують розвиток різних структурних компонентів спілкування – потреб, мотивів, операцій тощо, сукупно породжують інтегральні, цілісні утворення, котрі є рівнями розвитку комунікатив-

ної діяльності. Ці якісно специфічні утворення, що є етапами онтогенезу спілкування, названі “формами спілкування” [9, 65].

Форма спілкування – комунікативна діяльність на певному етапі її розвитку, яка взята в цілісній сукупності рис та характеризується за декількома параметрами. Основні з них – час виникнення певної форми спілкування впродовж дошкільного дитинства; місце, яке займає вона в системі ширшої життєдіяльності дитини; основний зміст потреби, що задовольняється дітьми під час відповідної форми спілкування; провідні мотиви, які спонукають дитину на певному етапі розвитку до спілкування з іншими людьми; основні засоби спілкування, за допомогою яких у межах певної форми спілкування здійснюється комунікація дитини з людьми.

Аналіз результатів експериментального дослідження М. І. Лісіної дав змогу виділити чотири основні форми спілкування дітей перших семи років життя з дорослим [6, 109]. Для дошкільного віку характерні дві форми спілкування: *позаситуативно-пізнавальна* й *позаситуативно-особистісна*.

У першій половині дошкільного дитинства в дитини вихователь спостерігає позаситуативно-пізнавальну форму спілкування. Вона опосередкована, але вплетена не в практичну співпрацю з дорослим, а в сумісну пізнавальну діяльність – можна сказати, у “теоретичну” співпрацю. Наочні маніпуляції дітей раннього віку багато в чому також були спрямовані на виявлення властивостей предметів; практичні “проби й помилки” дитини слугують основою, на якій будуються її орієнтувальні та перцептивні дії [8, 99]. Але примітивність ранніх маніпуляцій і елементарні форми співпраці з дорослими дають змогу дітям установити тільки найбільш поверхові, малоістотні властивості речей. Проте розвиток допитливості й постійне вдосконалення способів її задоволення (сприйняття, наочно-дієве, а пізніше також наочно-образне мислення на базі оволодіння мовою) змушують дитину ставити перед собою все складніші питання. Однак можливість зрозуміти проблеми самостійно в маленької дитини дуже обмежена. Єдиним реальним шляхом до їх розуміння стає для неї спілкування з родиною та вихователями, які в процесі взаємодії з дитиною спрямовані на формування її комунікативної компетентності.

Під час аналізу змісту комунікативної потреби в дітей із позаситуативно-пізнавальною формою спілкування виділяють таку поширену рису дітей молодшого й особливо середнього дошкільного віку,

як їх підвищена образливість. З. М. Богуславська, О. О. Смирнова повідомляють, що слова підбадьорення викликають у дошкільників небувале захоплення: діти стрибають, плескають у долоні, переможно кричать, вони навіть здатні розцілувати малознайому їм людину. Навіть незначний докір може сприйматися ними зі значним перебільшенням: діти сперечаються, сердяться, дехто може плакати, інші виходять із кімнати, а під час наступної спроби зустрічі відмовляються контактувати [2, 55].

Подібна підвищена чутливість дітей до ставлення дорослого не випадкова: мабуть, вона відображає якісь важливі перетворення потреби в спілкуванні дітей. Усе сказане дає підстави для висновку, що для позаситуативно-пізнавальної форми спілкування характерне прагнення дитини до поваги дорослого. Діти хочуть похвал і не бажають миритися із зауваженнями, вони їх сприймають як особисту образу.

Тлумачення потреб і мотивів спілкування за цієї форми комунікативної діяльності підтверджується їх фактичним зв'язком у реальному житті: діти з пізнавальними мотивами спілкування образливі, мають схильність до афективної поведінки, а образливі діти будують своє спілкування з дорослим на пізнавальних мотивах. На користь такого розуміння потреби й мотивів спілкування дітей із позаситуативно-пізнавальною формою свідчить також той факт, що описана образливість дітей не суто індивідуальна особливість, а саме віковий феномен: на певному етапі розвитку він простежується майже у всіх дітей, хоч і не однаковою мірою. Особливо афективні спалахи властиві дітям середнього дошкільного віку, оскільки серед молодших багато хто ще залишається на рівні ситуативно-ділового спілкування.

Тому потреба дітей у повазі може стати основою для серйозних порушень у поведінці й діяльності дитини: вона стає впертою, плаксивою, ухиляється від контактів. З. М. Богуславська випробувала у своїх стосунках із дітьми різноманітні прийоми й доказала, що м'який жарт дорослого, дбайливе ставлення до дитини, котра припустилася промаху, а головне – постійна демонстрація своєї впевненості в її здібностях, талантах і добрій волі швидко заспокоюють дитину, розв'язують її ініціативу й відновлюють прагнення до співпраці з дорослим [8, 73].

Основним засобом спілкування в дітей із позаситуативно-пізнавальною (так само, як і з позаситуативно-особистісною) формою є,

звичайно, мовні операції, адже тільки вони одні дають дітям можливість вийти за рамки обмеженої ситуації в безмежний навколишній світ. Цікаво, що дошкільники не тільки використовують слово, а й перетворюють його на особливий об'єкт вивчення. У дітей з'являється тягіння до словоутворення, до гри зі словом, завдяки якій вони прекрасно опановують рідну мову.

У дошкільному віці головне значення серед усіх видів активності дитини набуває гра. Спеціальні дослідження показали, що на початкових етапах розвитку гри діти намагаються відобразити переважно зовнішній, "мовний" аспект діяльності дорослих, який вони опрацьовують шляхом обігравання. Тому вони надають великого значення використанню різних предметів-замінників, які символізують "доросле" устаткування, профодяг і характерні атрибути. До речі, знаходження відповідних "замінників" дає змогу дитині краще осмислити функції та значення різних продуктів людської культури й тим самим живить її жадібну допитливість. Так пізнавальне спілкування тісно переплітається з грою дітей [6, 67].

Наприкінці дошкільного віку в дітей з'являється найвища форма спілкування з дорослим – позаситуативно-особистісна. Особистісний мотив спілкування – провідний у цій формі комунікативної діяльності – має абсолютно інший характер. Вихователь постає перед дітьми в найбільшій повноті своїх обдарувань, характерних рис і життєвого досвіду. Він тепер для дошкільника не просто індивідуальність або абстрактна особистість, а й конкретна історична й соціальна особистість, член суспільства. Дитина відображає не тільки ту сторону, якою дорослий безпосередньо повернений до неї в певній ситуації, де дорослий вихователь її лікує, годує, навчає, – дорослий одержує в очах дитини власне, незалежне існування. Для дошкільників набувають значення такі деталі із життя дорослого, які ніяк їх не торкаються, але дають змогу відтворити за допомогою конкретних деталей повноцінний образ цієї людини.

Внутрішнє перетворення особистісних мотивів спілкування в дітей у процесі переходу від дитинства до дошкільного віку, наповнення їх абсолютно новим матеріалом засвідчують, що й опредметнена в них комунікативна потреба набула тепер нового змісту. І справді, для старших дошкільників характерне прагнення не просто до доброзичливої уваги дорослих, а й до взаєморозуміння та співпереживання з ними. Новий зміст комунікативної потреби виражається-

ся в тому, що дитина не обов'язково наполягає на похвалі: набагато важливішим для неї є знання правил. І хоча вона засмучується, якщо діяла неправильно, вона охоче погоджується внести поправки у свою роботу, змінити свою думку або ставлення до обговорюваних питань, щоб досягти спільності поглядів й оцінок із дорослим. Збіг своєї позиції з позицією старших слугує для дитини доказом її правильності. Дитина нині не поспішає сперечатися з дорослими – вона чутливо настроюється на їхню хвилю для їх кращого розуміння.

Прагнення до спільності поглядів зі старшими дають дітям основу для обміркування етичних понять під час становлення моральних думок, адже за своїм походженням правила поведінки в суспільстві, взаємини з товаришами є соціальними, і лише старші, які оволоділи соціальним досвідом, можуть допомогти дитині визначити правильний шлях. Цікавим є той факт, що дуже багато скарг дітей на своїх товаришів по групі дитсадка викликано бажанням перевірити себе, чи так вони засвоїли, що і як слід робити. Скаржачися, дошкільники часто не бажають покарання іншій дитині – вони тільки чекають, як розсудить їх дорослий. Отже, позаситуативно-особистісне спілкування підвищує сензитивність дітей до виховних дій і сприяє швидкому засвоєнню повчань дорослих.

Нова форма спілкування тісно пов'язана з вищими для дошкільного дитинства рівнями розвитку гри. Дитина тепер менше звертає увагу на мовну сторону відтвореної нею дійсності – нині її цікавлять переважно ті складні відносини, які складаються між людьми в сім'ї й на роботі. У спілкуванні з дорослими дитина черпає матеріал для своїх ігор, уважно спостерігає за всіма відтінками поведінки старших під час їх зіткнень між собою. Контакти з дорослими та зі старшими за віком дітьми відкривають дитині перспективу її життя на найближчі роки: вона усвідомлює, що скоро вчитиметься в школі.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Найважливіше значення позаситуативно-особистісного спілкування полягає в тому, що завдяки йому дитина дізнається про дорослого як про вчителя й поступово засвоює уявлення про себе як про учня. Слід також наголосити, що потреби дітей та дорослих у розвитку особистісних, не утилітарних взаємин часто може бути покладено в жертву навчально-виховному процесу, що може зруйнувати “людський радикал” молодій особистості. Тому особистість вихователя є висхідним пунктом розвитку дитини.

Література

1. Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста : сб. ст. / под ред. А. Н. Леонтьева. – М. : Речь, 1995. – 144 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6-ти т. Т. 2 / Л. С. Выготский. – М. : Речь, 1984. – 397 с.
3. Лисина М. И. Общение ребенка как деятельность / М. И. Лисина. – М. : Прогресс, 1974. – 123 с.
4. Лисина М. И. Психология самопознания у дошкольников / М. И. Лисина, А. И. Силвестру. – Кишинев : Штинца, 1983. – 63 с.
5. Лисина М. И. Специфика восприятия и общения у дошкольников / М. И. Лисина, Х. Т. Шерьязданов. – Алма-Ата : Мектеп, 1989. – 74 с.
6. Общение детей в детском саду и семье / под ред. Т. А. Репина, Р. Б. Стеркина. – М. : Педагогика, 1990. – 150 с.
7. Общение и его влияние на развитие психики дошкольника / под ред. М. И. Лисиной. – М. : Педагогика, 1974. – 204 с.
8. Психология личности и деятельности дошкольника / под ред. А. В. Запорожца, Д. Б. Эльконина. – М. : Просвещение, 1965. – 98 с.
9. Развитие общения у дошкольников / под ред. А. В. Запорожца, М. И. Лисиной. – М. : Педагогика, 1974. – 86 с.